

Мариета Банчева

Бакалавърска теза: Ранна социализация на детето в съвременна София
Научен ръководител: проф. Милена Беновска-Събкова, д.н.

Ранна социализация на детето в съвременна София

Всеки човек се ражда в определена социална структура, която притежава специфични времеви и пространствени измерения. Тази социална структура определя темповете, начините и целия процес на социализация на малкото дете в обществото. Хората, които са част от структурата, посочват социалния свят за индивида и го въвеждат в него. Родителите и най-близките са почти целият заобикалящ космос за малкия човек, който расте в определена среда със своите специфични особености. Подготовката за ранна социализация на индивида започва още преди раждането му и включва в себе си множество компоненти, които обуславят самия процес.

Целта на настоящата статия е да се направи изследване на проблемите, свързани с ранната социализация на детето в съвременна София, като се акцентира над характерните особености в процеса. Той ще бъде проследен от бременността на майката до първите години от живота на индивида, като се съпостави с проучванията за начина на живот при социализацията на детето в България от XIX-XX век. Ще се направи паралел между два времеви периода, които имат както различни, така и общи характеристики в социално-структурно отношение.

Разработката изследва социализацията на детето в София, като акцентът е поставен над начините и формите на приемане в обществото в съвременното и трансформирането на културните практики от миналото.

Един от най-важните периоди в живота на човек е неговото детство. Тогава личността е най-податлива на културно обучение и социални влияния, които оказват реално и най-голямо въздействие в тази фаза от човешкото съществуване.¹

В разглежданите от мен два времеви периода – XIX-XX и съвременният XXI век – съществуват различна материална среда и съответно на това - различни методи за социализация и начини на възприемане на социалния живот. Много характерни и използвани в миналото дейности са неупотребявани в съвременното поради тяхната религиозна непрактичност. От друга страна, много нови, непознати за предните векове идеи и виждания са навлезли в практиката на съвременното общество като отношение, хранене и обличане на детето. Цялостното отглеждане на малкото дете е с една нова концепция, която променя и интензитета на социалното му навлизане в обществото. Семейството е един от основните проводници на социализацията и е в основата на въвеждане на новия човек в средата. Броят на децата, ритуалните практики, технологията на отглеждане и възпитание се различават съществено в двете времеви разделения. Въпреки това семейството е основен фактор за социализацията и през двата периода, особено в началния етап на човешкото съществуване.

Тук е мястото да отбележа и тезите на Анастасия Воденичарова, според която проблемът за социализацията се свързва с функционалната характеристика на родилната обредност в българската традиционна култура.

¹ Банкова, П. Някои етнографски аспекти на социализацията на детето – В: Българска етнология, № 3, 1992, 33-42.

Разделянето на родилната обредност и изолираното тълкуване на отделни елементи утвърждава един наложил се теоретичен структурен модел, който разделя обредите на предродилни, съпътстващи акта на раждане и обреди, свързани с ранното детство, като социализацията се свързва само с последната група. Този модел до голяма степен предопределя и едностранчивост при интерпретацията на проблематиката – социализацията се разглежда единствено с детето като обект на социализация, като процес на приобщаване към социалната среда и предаване на традиционния опит.² Тук бих искала да изкажа своето съгласие относно едностранчивото тълкуване на социализацията от някои автори и необходимостта от разглеждане и на другите две групи от родилната обредност за по-обстойно и ясно проучване на проблематиката, свързана с ранната социализация на детето и в миналото и съвременното.

Още с раждането си човек започва да опознава света и да се сблъсква с природните и социални закони. Поемайки първата глътка въздух, малкото дете прави началната крачка към запознаването и заживяването в този свят, приемайки едно от неговите първи правила. Социализацията на индивида е съвкупност от множество такива правила и закони, които малкия човек започва да приема чрез своето семейство по-рано, а в последствие придобива и самостоятелност благодарение на собствения си житейски опит. В една от своите статии Анастасия Пашова дава общо определение на понятието „социализация” и в общия смисъл тя го разглежда като различното влияние на средата върху индивида. Според авторката в този процес индивидът се приобщава към обществения живот на групата, учи се да разбира културата на общността и да има определено поведение в нея, като утвърждава себе си

² *Воденичарова, А. В:* Етнографски проблеми на народната духовна култура. Штом. С., 1994, с. 102.

и изпълнява различни роли.³ Съгласявайки се с това описание на понятието, бих искала да допълня, че ранната активна социализация на индивида е в основата на бъдещото развитие на личността и основна роля в културното израстване на детето се поема първо от най-близките роднини и след това от обществото. Чрез социализацията се достига до приемане на културните ценности и усвояването на тяхната специфика.

Общественото приемане на индивида представлява едно цяло, което е изградено от две свързани основи. Едната се състои в акцептирането на индивида от социума, а другата - от приемането на социума от индивида. Процесът на приобщаване и предаване на специфичната култура от общността към индивида започва от раждането му и тече през целия му съзнателен живот. Най-интензивното извявяване на този процес е в периодите на детство и юношество, тъй като влиянието на „социалното моделиране” е най-силно. Социализацията е единственото задължително средство, което спомага за приучването на индивида от ранната детска възраст на това, което ще му послужи в живота. Тя спомага за развитие на личностния потенциал и общия социален потенциал.⁴

Придържайки се към основната цел: да направя етнологично изследване върху съвременната социализация на малките деца в София, за основен източник на информация аз използвам интервюта с майки, изявления на семейна двойка в медийното пространство, както и мои включени наблюдения от посещения на лекции, свързани с темата. Емпиричните данни, набрани чрез интервюта с майките, послужили за анализ в настоящото

³ Пашова, А. Социализация на ромското дете. Благоевград, 2003, с. 5

⁴ Банкова, П. Някои етнографски аспекти на социализацията на детето – В: Българска етнология, № 3, 1992, 33-42

изследване, са събирани по метода на анкетното допитване, чрез преки разговори, които се съдържат в записки, или чрез интернет разговори в Skype.

Информаторките са общо деветнадесет майки от български произход. Шестнадесет жени, които живеят и възпитават децата си в София, две български майки, живели в САЩ и Канада, и една майка, която живее в Турция. Възрастовата характеристика на жените е 25 – 35 години, а децата са на възраст между 10 месеца и 14 години. Майките имат завършено средно или висше образование - в България или чужбина - и са с различни професии. Някои от жените са родени в провинцията и сега живеят в София, други са родени в София и живеят в чужбина. Четири от информаторките имат по две деца, а останалите петнадесет имат по едно. Жените са подбирани на свободен принцип и без предварително търсене и отсяване по определени характеристики.

Участниците в моята работа дават изчерпателна информация относно началния процес на отглеждане и възпитание на детето в съвременното, който съпоставям с изследванията и проучванията по подобни проблеми, прилагани предимно през XIX и XX век. Основни източници на информация от този времеви диапазон са етнологическите проучвания на авторите Стоян Генчев, Анастасия Воденичарова, Петя Банкова, Анастасия Пашова и други, които изследват етнографските специфики на българската народна култура. Подробна информация за използваната литература е дадена като списък в края на разработката.

В хода на интервютата, които направих, съвременните майки споделят своя жизнен опит и лични преживявания, които дават яснота какви са приликите и отликите в отглеждането на децата през изминалите векове и днес. Разказите разкриват до каква степен практиките и обредите, свързани с отглеждането на детето, са запазени в съвременното семейство, какви

новости влияят на жената в XXI в., какво е отношението на майки, които са от друг културен регион, към традициите от тяхното минало.

Чрез разработката аз се стремя да вложа личен принос в изясняване на част от проблемите, които обхващат отглеждането на детето в съвременното от неговото зачеване до първите години от живота му. Опитвам се да изясня до каква степен съвременното се влияе от практиките в миналото. Независимо от новостите, възгледите на днешните родители и промените в мисленето в поколенията, множество практики и обреди от предходните векове са в основата на социализацията на индивида. Въпреки че родителите са водени от различни съображения, като уважение към традицията или към по-възрастните в рода всяко едно от децата на изследваните майки е приобщавано в социума с традиционни белези от миналото. Често родителите не вярват в символиката на даден обред, но го извършват, за да отбележат края на определен етап от развитието на детето си. По този начин те придават празничност на ежедневието си, опазват и поддържат стари български обичаи. Успоредно с новостите, които се въвеждат ежедневно в бита на всеки малък или голям човек, влиянието от миналото оставя своя отпечатък върху развитието на човека. Някои от нововъведенията в отглеждането на децата се оказват използвани в миналото, като педагогическото хранване например. Въпреки интензивните промени в социализацията на индивида днес именно традицията е в основата на приемането му в обществото. Тя е средството, чрез което детето става част от културния обмен на общността и чрез която то усвоява етническата специфика на своята група.

Благодарение на работата ми дотук аз стигнах до извода, че при влиянието на традицията в ранната социализация на детето се разграничават ясно две основни равнища. Едното равнище е отношението към традиционните способности за грижи за детето, хигиена, отглеждане и

възпитание. Тук традициите играят по-малка роля поради по-високия жизнен стандарт на хората днес, отколкото в миналото. Липсва необходимост за къпане на бебето с яйце или рязане на пъпа със сърп, тъй като семейството днес е запознато какви са хигиенните изисквания и спазването им е достъпно.

Второто равнище са обредните практики: кръщение, прощъпалник, практики с пъпчето и пр. Тук вниманието към традициите е по-голямо. Очевидно се цени символиката, заложена в тези практики, както и интегративното значение на ритуала (засилването на връзките в семейно-родствената и/или приятелска група).

В изминалите векове в основата на човешкия живот стои неговото възпроизводство и произлизащите основни моменти, върху които той акцентира, докато изживява своето битие. Раждането, сватбата и смъртта са най-важните обстоятелства от човешкото съществуване, които са отбелязвани с определена обредност в миналото и дават основата на завършения житейски цикъл. Родилните обреди обхващат периода от началото на бременността на жената до 40-ия ден на нейното раждане, когато тя се връща в нормалното поведение на майка кърмачка. При другата основна фигура – детето, рамката на тези обреди се ограничават само в ранната детска възраст и въпреки липсата на обреди за излизането от тази възраст условно се приема, че краят ѝ съвпада с навършването на 6-7 години.⁵ В този период от зачеването до порастването на детето то преминава през множество културни събития, които променят неговото статусно и обществено положение, което до голяма степен повлиява и на майката и мястото ѝ в социума.

В голяма част от народните представи и вярвания, които развиват обредност, са включени и децата. Те са по-скоро обект, отколкото субект на обредите, в които участват. Детето умилостивявало природните стихии:

⁵ Генчев, Ст. Семейни обичаи и обреди – Капанци. С., 1985, 167-199

градушка, суша; осигурява се благоденствието на общността и др. Изцяло детските обреди имат ясно изразен социализиращ характер.⁶ В много от тях детето преминава през етапите за включване в социума, като обредите са били задължителни в обществото през изминалите векове. Детето се превъплъщава в различни специфични роли, които спомагат за неговото изкачване по стълбицата на възприемчивост сред другите. Разглеждайки участието на детето в народните празници, по същество се докосваме до начина, по който обредността изпълнява ролята на социализираща сила в развитието на личността.⁷

Ранната социализацията на малкото дете се разделя в две основни направления. Началото на социализацията в съвременното, в която обществото започва да приема детето, се случва още при неговото зачеване. От момента, в който е известена бъдещата поява на нов член в определено семейство, обществото започва да определя и пригажда обстановката и събитията, в които ще се появи то. Първото направление започва да се обособява и развива в много по-ранен етап от второто, което представлява същинската социализация на индивида, при която самият той влиза в социума чрез културни особености, ритуали и събития.

Даването на нов живот, отглеждането на малкото дете и включването му в социума е в основата на цялото човешко съществуване векове наред. Процесът на приобщаване на новия индивид към средата на това общество, наречен ранна социализация на детето, носи своята специфика. Този процес е двустранен и протича като активно взаимодействие между индивида, който се подготвя за социален живот, и обществото. Неговото основно съдържание е

⁶ *Воденичарова, А. В.* Етнографски проблеми на народната духовна култура. Штом. С., 1994, с. 106.

⁷ *Банкова, П.* Ролята на календарната обредност за социализацията на индивида. – В: *Българска етнология*, № 4, 1992, с. 21.

предаване и усвояване на натрупания социален опит. „Ранната социализация е свързана с включване на човека в първоначален минимум отношения, който се разширява постепенно с неговото физическо и социално развитие. В зависимост от това развитие са и средствата за въздействие на обществената среда. Формирането на личността започва в семейството, а достигането до социална зрялост се регламентира от представители на цялата обществена група”.⁸

В периода на социализирането си детето усвоява определени умения и навици, които имат за цел да потиснат и преобразуват неговите физиологични реакции. С това се създава поведенчески модел, който защитава обществената цялост и безопасност. По този начин подрастващите не извършват действия, които биха навредили на общността. Индивидът се приучава към дисциплина в колектива и стремеж към обществено одобрение или порицание. Индивидът възприема от обществото културните ценности, които определят начина му на живот, но и специфичните стремежи на обществото. Като доказателство за това може да се приведе включването на децата в определени трудови дейности от най-ранната им детска възраст в земеделската работа, занаятите и скотовъдството. От голямо значение са и обредните комплекси, които са свързани с този културен етап, който е бил свързан с първата самостоятелна работа на малкия индивид.

Наред с това е и етноопределящият факт на извисяване на християнската религия през османското иго по българските земи и възпитание в чувството на принадлежност към християнската общност. Не на последно място е необходимо да се спомене, че емпиричният етнографски материал е почерпен от периода между края на XIX до средата на XX век., в

⁸ *Воденичарова, А. В:* Етнографски проблеми на народната духовна култура. Птом. С., 1994, 101-102.

който е характерно утвърждаването на източно православната религиозност и възстановяване и разширяване институциите на православната църква. Социализацията учи детето на трудови и професионални умения, чрез които да получи място в социума, като бъде материално независимо, да има определен статус в обществото и да е на престижно място сред околните.

В съвременното общество основната задача на социализацията е да се развие интелектът, да се придобият умения и грамотност чрез обучение. Всички тези реализации са предпоставка за професионален личен избор. В съвременното образование е основен елемент, който спомага за активната социализация. Липсата на интелектуални умения на индивида го изтласкват в края на социалния кръг и той би бил отчужден от обществото.⁹

Интересно и важно е изследването на Петя Банкова относно процеса на социализация и провеждането му благодарение на основните „агенти”, които са определени от семейството и са в самото него, а именно: майката, бабата и кръстникът на детето. Второ, по-отдалечено място в този социализационен процес заемат останалите членове на семейството и рода, а на трето място е общината. Ролята на майката е основна в този процес и това се дължи на социалния ѝ статус в традиционното българско семейство. Тя има постоянен контакт с детето, докато бащата върши дейности извън дома. Бабата има силно възпитателно въздействие над младия индивид поради присъствието ѝ в дома. Приемайки твърденията на Банкова, благодарение на моето изследване по темата аз наблюдавам едно разместване на две от основните роли във възпитанието и отглеждането на детето като част от социализацията процес. 16 от интервюираните майки по темата споделиха, че бащите са хората, които спомагат основно за отглеждането на децата, а

⁹ Банкова, П. Някои етнографски аспекти на социализацията на детето – В: Българска етнология, № 3, 1992, 33-37.

бабите рядко биват търсени за съдействие. Присъствието на бабата в дома на семейството е рядко явление и повечето пъти тя бива повиквана при особени случаи, което показва нейното отслабнало възпитателно въздействие. Основната помощ в отглеждането и възпитанието на детето се отдава на бащата, който в повечето случаи споделя задълженията с майката.

За разлика от миналото, когато мъжкото присъствие е било забранено при раждането на детето, в съвременето голяма част от жените предпочитат бащите на децата им да са до тях в болничната обстановка. Ето какво мисли 28-годишната Дени: *„Таткото присъства на раждането. Той много ми помогна и благодарение на него аз бях спокойна и силна, доверих се напълно, че той ще се погрижи за всичко и наистина той защитаваше моите интереси в схватката с болница, лекари и всичко друго, за да мога аз да си раждам на спокойствие. За него това беше не по-малко емоционален момент, отколкото за мен. Беше щастлив, че е част от това, и е убеден, че следващия път отново ще бъде с мен. Благодарение на това, че тримата като семейство сме заедно още от първия миг, нямаше проблем с отчуждаване между мен и таткото, когато в семейството се появи нов член”*.

28-годишната Светослава разказа: *„Да, таткото присъства на цялото раждане. Беше му безкрайно интересно и след като родих, каза, че иска пак – толкова вълнуващо преживяване било за него. Държа се много мъжки, държа ми ръката, гледа да ми помага да се съсредоточа и концертирам, за да преминат по-бързо контракциите. Той сръза и пъпната връв.”* Като интересен и съществен факт тук е необходимо да се отрази важността, която майката отдава на присъствието на бащата. Най-ясен пример е твърдението на информаторката Дени, че благодарение на присъствието на бащата при раждането е липсвало отчуждаване в

семейството между двамата партньори при грижите за новия член в дома, което в последствие би могло да се тълкува и като по-лесно социализиране на новия член в семейната среда и обществото.“

Важен момент в моето изследване, на който е необходимо да се отдаде повече внимание, е именно ролята на бащата и промяната на неговите задължения при отглеждането на детето през вековете. Ако в миналото той не заемал важно място при възпитанието и основните грижи при отрастването на малкия индивид, то днес 70% от интервюираните майки споделят, че голяма част от ежедневните задължения като къпане, хранене, игра, приспиване са поети от бащата, когато той не е на работа. Едва три от майките казват, че бащите не се занимават с децата, дори да са вкъщи.

В двата времеви периода – XIX-XX век и съвременното като част от XXI век, се обособяват редица различия в отглеждането на детето, които са неизбежна част от културното развитие на всяко едно общество. Наблюдава се тенденция на отместване на акцента в определен ритуал, обредност или ежедневно събитие, които са запазени в основните си рамки. Традиционната нагласа на изследваните майки е ясно изявена при 16 от тях, като само три заявяват липсата на такава в течение на интервютата. Приемствеността от социума е факт, който спомага за запазване на множество обичаи въпреки промяната на мотивацията за тяхното изпълнение. Често се използват практики от миналото, за да се спази традицията, без да се познава смисловата символика в действията, които родителите и близките правят. Въпреки че не е ясно осъзната като такава, обредността е важна част от социализацията, която изгражда личността.

В процеса на проучване, изследване, подготовка и написване на настоящата статия аз намирам основни прилики и отлики в начина на отглеждане на децата през XIX–XX век и днес, като установявам

съществуването на промени, които са настъпили в традиционната култура към малкия индивид. Чрез статията аз се старая да обособя измененията в отглеждането на децата в съвременното и да определя спецификата на приемане на детето в социума. Благодарение на индустриалните промени и урбанизацията в съвременното общество спазването на българските народни обичаи търпи промени. Влиянието на градската култура върху традиционните празници и обреди придава на традицията едно ново значение. Често акцентът на обряда, който се чества в съвременния дом, е различен от този в миналото. Повлияни от промени във възгледите и потребностите на хората, някои празници, свързани с ранната социализация на децата, не са познати на съвременното семейство или не са спазвани масово. Това се обяснява от учените като процес на изменение в ценностите, стремежите и потребностите на хората.¹⁰ Благодарение на високата информираност на майката и близките се среща смесване на обичаи и обреди от различни региони на България. Често комуникацията между родителите оказва по-голямо влияние в провеждане на обряда, отколкото регионът, от който произлизат мъжът и жената.

¹⁰ *Банкова, П.* Ролята на календарната обредност за социализацията на индивида. – В: *Българска етнология*, № 4, 1992, с. 25.